

KAPITEL 3 / CHAPTER 3³
**THE MAIN TRENDS OF THE EDUCATIONAL AND EDUCATIONAL
ACTIVITIES OF THE ORTHODOX BROTHERHOODS OF WESTERN
UKRAINE DURING THE INTERWAR PERIOD (1921-1939)**

DOI: 10.30890/2709-2313.2024-31-00-020

Православ'я в Україні відіграло й відіграє провідну роль у духовному становленні та всебічному розвитку суспільства. На сьогодні практичний досвід його інституцій набуває загальнокультурного значення у сучасному суспільстві, особливо важливою є діяльність православних братств. Водночас найменш вивченим у діяльності братств на території західної України є міжвоєнний період (1921-1939 рр.), хоча у 20-30-х роках ХХ ст. православне духовенство відіграло провідну роль у духовному, національно-культурному і освітньо-виховному поступі українців. Саме тому проблематика діяльності православних братств досліджуваного періоду є вкрай актуальною.

Концептуальне підґрунтя духовно-морального виховання представлено в науковому доробку А. Герасимчука, П. Сауха, Л. Шугаєвої та ін. Розвиток українського православного життя в зазначений період на західноукраїнських землях знайшов своє відображення у працях сучасних вітчизняних науковців (Н. Стоколос, В. Борщевич, Б. Савчук, Т. Міненко та ін.).

Проте аналіз діяльності православних братств щодо виокремлення основних тенденцій їх освітньо-виховної діяльності представлено вперше.

У контексті нашого дослідження, аналізуючи розмаїття церковних братств, а серед них і православних, що діяли на території Західної України, вважаємо за доцільне виявити загальне, особливе та одиничне в реалізації ними освітньо-виховної діяльності. У цьому контексті зазначимо, що одним із базових теоретичних підходів, реалізованих нами у дослідженні, став історико-педагогічний регіоналізм, необхідність якого викликана, на нашу думку, специфічними соціокультурними та соціально-політичними умовами, в яких опинилася територія Західної України у досліджуваний період.

³*Authors: Myshkarova Svitlana*

Виходячи із зазначеного вище, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на конкретно-історичних положеннях. Територія Західної України історично знаходилася під впливом декількох християнських конфесій, найбільш значущими з яких для українців у Галичині була греко-католицька, а на Волині, Північній Буковині та Закарпатті – православна (Польська, Румунська, Сербська православні церкви). На території Румунії здійснювалася тотальна румунізація православ'я, тому яскравих прикладів діяльності нерумунських православних братств ми не знаходимо. На українське населення Закарпаття значний вплив здійснювала Сербська православна церква. Лояльність держави до організації конфесійного життя не спричиняла до необхідності у гуртуванні вірних. На території II Речі Посполитої державна політика щодо православних виявилася у процесах ревіндикації (судова акція польського католицького єпископату з метою повернення і привласнення церков, інших сакральних об'єктів, земельних угідь, маєтків, якими володіла православна церква на Волині, Поліссі, Підляшші після поділів Польщі наприкінці XVIII ст.), пацифікації (урядова політика, спрямована на утихомиріння насильницьким методом національних меншин, акція проведена урядом Польщі у другій половині 1930 року), неоунії (нове об'єднання церков, запроваджене польським римо-католицьким єпископату на українських і білоруських землях, що входили у 20-30pp. XX ст. до складу Польщі, яка мала за мету просування католицизму на Схід), тощо. З огляду на те, що для українців Західної України підґрунтям їхньої ідентичності була приналежність до своєї церкви, що однаковою мірою стосувалося як греко-католиків Галичини, так і православного населення Волині, Полісся, Закарпаття і Буковини, церква стала центральним об'єктом асиміляції. Державна політика Польщі щодо православ'я формалізувалася трьома основними концептуальними ідеями:

– *концепція єпископату православної церкви* (полягала в тому, що церква мала бути за своїм характером російською, за устроєм – синодально-консисторською, водночас, із можливістю участі різних світських осіб в її управлінні; окрім того, церква мала бути незалежною від державної влади,

користуватися в повному обсязі всім своїм майном і відповідними правами, здобутими в колишній Російській державі; щодо внутрішнього устрою, то це мала бути церква автокефальна, але з дозволом на це Московського патріархату);

– *ідеєю національної церкви* передбачала її український національний характер, а за устроєм – соборність, що гарантувало участь мирян в управлінні її справами;

– *концепція продержавної православної церкви*, яку підтримували представники державної влади Польщі, передбачала обмеження в правах власності на церковне майно і землі, автокефальність і цілковиту підпорядкованість державній владі.

Виходячи з того, що територіальні межі дослідження охоплюють історичну територію Західної України, яка у досліджуваний період входила до складу Польщі, Чехословаччини і Румунії, та з урахуванням різноманітності впливів (на території Галичини – Греко-католицької церкви, у Північній Буковині – Румунської православної церкви, а в Закарпатті – Сербської православної церкви) основну увагу приділено території історичної Волині, де православ'я як релігійна конфесія набула найбільшого поширення, що і визначило сутність *територіальної тенденції* до концентрації освітньо-виховної діяльності православних братств на території Західної Волині.

У контексті теми дослідження вважаємо необхідним здійснити історико-педагогічний огляд організації навчання і виховання на західноукраїнських землях (1921–1939 рр.) як своєрідного тла формування і реалізації феномена освітньо-виховної діяльності православних братств. Розуміння протиріч у галузях навчання і виховання дасть можливість чіткіше і більш предметно виявити необхідність та історичну доцільність існування досліджуваного історико-педагогічного явища.

Зважаючи на те, що у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) західноукраїнські землі знаходилися у складі трьох держав (Галичина, Західна Волинь, Полісся та Холмщина у складі Польщі (II Речі Посполитої), Закарпаття – Чехословаччини, Північна Буковина – Румунії), система освіти була досить розгалуженою. Влада

держав, до складу яких увійшли українські землі, намагалася долучити шкільну освіту до сфери впливу державної ідеології, мови, культури тощо. Так, зайнявши Буковину у 1918 р., румуни ввели в 1919 р. «стан облоги» і почали румунізацію українського шкільництва, закінчивши її в 1927 р. [11].

Постійних утисків і переслідувань зазнавали українські культурно-освітні організації і товариства, видавництва, періодична преса. Було замінено майже все керівництво православної митрополії, ліквідовано українську мову навчання на богословському факультеті Чернівецького університету [4].

Лише після скасування стану облоги в листопаді 1928 р. виникла можливість боротися за українську народну школу. У період з 20 липня 1928 р. і до 3 січня 1929 р. по всій українській частині Буковини пройшли великі віча з гаслом повернення української мови навчання в школах (94 громади склали близько 10 000 підписів) [5, арк. 26]. Цей рух розповсюдився і в Бессарабії (до 1920-27 рр. там була шкільна автономія і діяло до 120 українських шкіл). З приходом у 1934 р. до влади ворожого українцям уряду лібералів і ці незначні здобутки у шкільництві на Буковині було ліквідовано. Лише в окремих селах, де були українські директори й учителі, українську мову вчили потайки [7, с. 950]. Одночасно з народними школами було ліквідовано українську середню і професійну освіту.

Румунська влада також заборонила українську культурно-освітню діяльність. Відбулося згорання діяльності найстарішого культурно-освітнього товариства «Руська Бесіда», що втратило все своє майно, а всі його читальні влада закрила. Його роботу частково перебравали «Народний Дім» і «Українська Школа», яка випустила кілька підручників, вела курси української мови (заборонені в 1934 р.) і видавала дитячий журнал «Українська Ластівка»; філій в краї вона не мала з огляду на заборону влади. З давніших товариств існували ще з мізерною кількістю членів «Буковинський Кобзар», «Жіноча Громада», що здійснювали соціальний захист дітей, а також «Мироносиці», «Міщанська Читальня», «Міщанський Хор» і два студентські товариства «Запоріжжя» і «Чорномор'я». Новоствореними товариствами були: спортивне «Довбуш»,

«Український театр», «Українська книгозбірня», «Український музей», «Народоусвідомлення», «Український мужеський хор», «Українська видавнича спілка» [7, с. 950].

Культурно-освітню діяльність здійснювала також за власною ініціативою українська інтелігенція, засновуючи сільські театральні гуртки, хори, курси української мови. Кращим в освітньому контексті було становище української освіти в Закарпатті. Після включення його території до Чехословаччини у 1919 р. умови розвитку українського шкільництва були більш сприятливі на сході, на, так званій Підкарпатській Русі, ніж на заході (Пряшівщина), включеній до Словаччини.

Завдяки підтримці громадськості та за ініціативою визначних представників української еміграції в 20–30-х рр. були створені й успішно діяли десятки українських наукових установ, закладів освіти, організацій, спілок і видавництв: «Український вільний університет», «Українська господарська академія», «Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова», «Українська студія пластичного мистецтва», Музей визвольної боротьби України, Український громадський видавничий фонд та ін., в яких об'єдналися кращі сили української інтелігенції, що своєю творчою працею збагатили українську та світову науку й культуру [7, с. 949]. Більше того, в міжвоєнні роки Прага поряд із Харковом, Києвом і Львовом стала центром українського культурного, наукового і навіть громадсько-політичного життя й до 1945 року залишалася найзначнішим осередком української еміграції в Європі.

На тлі цих процесів відбувався і розвиток освіти у II Речі Посполитій, до складу якої входила переважна більшість західноукраїнських земель. Звернемося до аналізу історичних джерел та наукової літератури для формування авторського бачення процесів розвитку української освіти у Польщі в міжвоєнний період. Так, із розпадом у жовтні 1918 р. Австро-Угорської імперії українці Галичини отримали реальну можливість для утворення незалежної держави та створили Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР) [8].

Варто зазначити, що за доби ЗУНР значну роль у створенні національної

концепції розвитку освіти відіграли інститути громадянського суспільства (педагогічні з'їзди, активна участь педагогів та учнів), які мали підтримку з боку державних структур. Щодо правового забезпечення освітньої сфери, то, за висновками Г. Грабовської, держава нормативно впливала на покращення матеріального становища педагогів, запровадження українознавчих дисциплін у заклади освіти, створення народних, середніх і професійних шкіл та їх урядову матеріальну підтримку [3, с. 68].

До захоплення Польщею у 1919 р. Галичини, на її території існувала розвинена мережа українського шкільництва (близько 2500 початкових шкіл і близько 500 на північно-західних землях, захоплених тоді ж поляками). Було також у Західній Україні близько 35 українських середніх шкіл. Спочатку поляки залишили в Галичині систему австрійської освіти, але, починаючи з 1921 р., реформували її на польську.

Друга Річ Посполита, що виникла після закінчення Першої світової війни, провела на захоплених західноукраїнських землях адміністративно-територіальну реформу з метою інтеграції цих територій у новостворену державу. Так, на землях західних повітів колишньої Волинської губернії було створене Волинське воєводство з центром у м. Луцьку. У 1920 р. Східна Галичина була поділена на три воєводства (Львівське, Тернопільське, Станіславське). Ця територія отримала офіційну назву «*Malopolska Wschodna*» (Східна Малопольща). Владою було заборонено офіційно використовувати назви «Західна Україна» і «Східна Галичина» [15, с. 94].

Польський уряд дбав про освіту лише на початковому її рівні, особливо на територіях Волині, Полісся та Холмщини. Середня освіта існувала в переважній більшості для поляків. Як свідчать статистичні дані, у 1931 р. одна польська гімназія припадала на 116 тис. поляків, а одна українська – на 230 тис. українців. Зазнавали українці дискримінації й на рівні вищої освіти [7, с. 943]. В основу політики колонізації і колонізації влади Другої Речі Посполитої на західноукраїнських землях було покладено концепцію Національно-демократичної партії (з 1928 р. офіційна назва партії – Стронніцтво народове –

СН (Національна партія)) щодо полонізації східних територій держави шляхом поступової асиміляції слов'янських меншостей. Як зазначають дослідники, політика польської шкільної адміністрації полягала у централізації й полонізації освітньо-виховної діяльності за такими напрямками: всі шкільні документи (акти, каталоги, протоколи та ін.) мали вестися польською мовою; у процесі навчання передбачалося використовувати польські навчальні плани і підручники; польська мова вводилася як основна мова навчання, за обмеження української; усувалися з посад прогресивні українські вчителі [14, с. 35].

Аналіз джерел дав можливість визначити *етнічну тенденцію* до ускладнення умов освітньо-виховної діяльності православних братств у зв'язку з полонізацією і румунізацією Західної України.

Аналіз архівних джерел свідчить про значний вплив діяльності приватних українських шкіл на визначення змісту освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України у досліджуваний період. Так, у розпорядженні міністра віросповідань і освіти Польщі у справі мови публічних і приватних шкіл від 12 квітня 1927 р. зазначалося, що мовою шкільної документації, педагогічних нарад та конференцій проголошувалася державна, тобто польська мова [12, с 9].

Викладання української мови в школі передбачалося лише за наявності в громаді не менше як 25% українського населення і якщо батьки не менше ніж 40 учнів подавали відповідні прохання-декларації. За інших умов така школа ставала двомовною, в усіх інших випадках переходила на суто польську мову навчання. Для відкриття середніх шкіл з українською мовою навчання вимагалися декларації від батьків 150 учнів [7, с. 944].

Утиск освітніх прав українського населення в Другій Речі Посполитій викликав значний супротив українських політичних партій та різноманітних об'єднань профспілкового, економічного, культурно-освітнього, спортивного характеру на західноукраїнських землях [13, с 68]. До організацій, які підтримували українську за змістом і формою освіту, побудовану на християнських засадах, можна віднести і православні братства.

На освітньо-виховну діяльність православних братств значною мірою впливала просвітницька й організаційна робота, яку здійснювало Українське Педагогічне Товариство, яке було в 1926 р. перейменоване на товариство «Рідна Школа». Завдяки зусиллям Українського Педагогічного Товариства зростає кількість і якість українських приватних шкіл. Польська влада зі зрозумілих причин не дозволила поширювати діяльність «Рідної Школи» поза Галичиною.

Як наслідок державної політики Польщі у Галичині, в цей період значно погіршився стан видання української книги. На 300 польських і єврейських книгарень у краї було лише 7 українських, причому три з них – у Львові. А це означало, за словами М. Галущинського, що «лихо в тому, що польська книжка найде купця в українському громадянину, і гріш українського громадянина скріплятиме культурну силу польську. І все тому, що теперішні батьки не любили книжки, чули до неї нехоть. Польська книжка повинна бути в публічних бібліотеках і позичальнях, українська в кожному домі. Таке правило відповідає народній гідності і почуттю народної честі» [2, с. 77].

У 1930-х рр. загострилася проблема фінансування українських педагогічних видань товариства «Взаїмна Поміч українського Вчительства» (ВПУВ). Педагогічно-наукова комісія ВПУВ зробила спробу видавати щокварталу «Педагогічну бібліотеку». Цю комісію, яка була створена при ВПУВ у грудні 1922 р., очолив Іван Юцишин, колишній редактор часопису «Учитель», а пізніше редактор усіх періодичних видань ВПУВ («Учительське Слово», «Шлях виховання й навчання», «Методика»). Щоквартальне видання «Педагогічної бібліотеки» планувалося на членські внески учасників товариства. А за це кожен з них мав отримувати щороку чотири збірки «Педагогічної бібліотеки». «Квартальник» був призначений для «популяризації педагогічних наук серед українського вчительства, головню народного». На жаль, видання «Педагогічної бібліотеки» не здійснилось, вийшла тільки у 1928 р. брошура С. Сірополка «Дальтон-Плян в шкільному вихованню та навчанню» [6, с. 189].

Простежується тенденція до зростання науково-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу православних братств, що реалізується в контексті

обговорення проблем української шкільної освіти і виховання учасниками Першого українського педагогічного конгресу (Львів, 2–3 листопада 1935 р.), де йшлося про «пройняті національним духом науки українознавства, до складу якого входила мова, література, історія, пластичне мистецтво, музика українського народу та географія земель, заселених українцями» [10].

Українські педагоги Галичини, які здійснювали свою педагогічну діяльність у православних братствах, не обмежувалися декларативними теоретичними положеннями, але й нагромаджували значний практичний досвід: розробляли навчальні плани, альтернативні програми, створювали навчальну літературу для різних типів шкіл.

Як зазначає О. Галамай, православна освіта у навчальних закладах українських земель під владою Другої Речі Посполитої була пов'язана із загальним станом православ'я. Польська влада, організовуючи на своїй території Православну церкву, впливала й на релігійне навчання, що позначився на рівні викладання Закону Божого. Така ситуація склалася через певні проблеми, пов'язані з особливостями викладацького складу, віддаленістю шкіл від парафій, відсутністю підручників [1].

Саме тому Священний Синод Православної Церкви в Польщі спільно з Міністерством Віросповідань і Народної Освіти із залученням кращих православних богословів Польщі розробив у середині 20-х років нову навчальну програму православного Закону Божого для загальноосвітніх семикласних шкіл та визначив основні організаційні і методичні підходи до її реалізації в практиці освітньої діяльності. Ця програма була затверджена Священним Синодом Православної Церкви в Польщі в 1926 році.

Друкований орган Братства православних богословів «Вісник» у перших номерах за 1934 рік опублікував програму та методичні рекомендації до неї. Митрополит Діонісій проаналізував шкільну реформу 11 березня 1932 року і її принципи, згідно якої були внесені зміни у викладання Православного Закону Божого, який вважався пріоритетним. Так, у статті митрополит пропонував приблизний розподіл матеріалу на всі 4 класи гімназії, тематичний розподіл для

першого класу у першому номері, для 2–4 класів – у другому номері часопису [9].

Аналіз програми дає підстави стверджувати, що основними завданнями навчання Закону Божого були:

- формування у дітей основ християнської моралі;
- сприяння прояву релігійних почуттів шляхом ознайомлення учнів із церковними обрядами та поясненням сутності і значення останніх;
- вплив на розвиток волі і свідомості дитини у напрямі здійснення завдань християнського життя;
- пробудження усвідомлення своєї приналежності до Православної Церкви-Матері.

Метою законоучіння було християнське моральне виховання особистості, котре здійснювалося у процесі навчання, курс якого розподілявся за всіма класами семирічної загальноосвітньої школи. Якщо йшлося про навчання в шести-, п'яти-, чотири-, три-, дво- і однокласних школах, то часовий розподіл змісту програми здійснювався відповідно до типу цих шкіл [9, с.19]. У першому відділенні (класі) дітей знайомили з початковими поняттями про Бога, ангелів, про створення світу і людини, про первородний гріх і його спокуту. Передбачалося, що педагог-законоучитель мав активізувати у процесі навчання ті знання дітей, які вони отримали у дошкільному віці.

Братчики-законовчителі відповідно до вимог програми у першому класі здійснювали навчальну діяльність виключно усно. Від дітей вимагалось знання тільки того, що вони вивчили і запам'ятали на уроці в класі, оскільки аксіоматичним визнавалось те, що діти в такому віці ще не вміють читати не тільки церковно-слов'янською мовою, але й рідною.

Учні мали ознайомитися на уроках із Господніми та Богородичними святами, початковими молитвами та найбільш простими і поширеними обрядами. Педагог знайомив дітей із загальними поняттями про Божих Угодників, про святі ікони, храми, хресне знамення, поклони, благословення. Від законоучителя вимагалось максимально просте пояснення початкових молитв.

Так, законовчитель пояснював, що представляють святі ікони, чому і як вони пошановуються, що означають молитви перед образами. Вивчення і пояснення початкових і найбільш простих молитв полягало в ознайомленні з загальним поняттям про молитву, в характеристиці обставин, які спричиняють молитву, у тлумаченні її змісту тощо. Окрім того, пояснювалося, які зовнішні дії чиняться під час молитви. Як результат – учні вивчали низку найбільш вживаних молитв і могли пояснити все те, що з ними пов'язувалося.

У бесідах про Бога, про створення світу і людини педагог коротко характеризував життя людей після першородного гріха до пришествя на Землю Спасителя. Господні і Богородичні свята тлумачилися у хронологічному порядку з коротким описом тогочасних умов життя та основних історичних подій.

Варто зазначити, що у «Віснику» Братства православних богословів значна увага приділялася методиці викладання Закону Божого, оскільки братчики брали участь у цьому процесі і, окрім того, методично допомагали парафіяльним священникам, залученим до навчальної законовчительської діяльності. На сторінках видання пропонувалися методичні настанови законовчителям. Так, наголошувалося, що мета курсу полягає не стільки у навчанні, скільки у вихованні, що вимагало поєднання цих взаємопов'язаних процесів.

У процесі навчання рекомендувалося вводити релігійні поняття поступово, відповідно до їх змісту і складності шляхом догматичного навчання. Передбачалася можливість залежно від рівня розвитку дитини і відведеного на викладання часу семирічний курс Закону Божого розподілити за концентричною системою на три частини. Законоучитель мав розуміти, що його завдання полягало не стільки у переказі навчального матеріалу, скільки у вихованні та сприянні реалізації християнських моральних істин у поведінці та повсякденному житті учнів.

Аналізуючи зазначене вище, можна стверджувати про тенденцію щодо зростання значущості виховного компонента у порівнянні з освітнім у діяльності православних братств Західної України.

У православно-християнській антропології є міцні засади для будівництва

системи православної педагогіки, що визначає мету виховання у світлі православ'я – надання допомоги дітям у вивільненні їх від влади гріха через Церкву, в розкритті образу Божого, залучення дітей до вічного життя в емпіричному бутті. Розвиток емпіричної особистості в дитині, усвідомлення в світлі вчення про духовне начало має слугувати меті спасіння особистості через освячення та преображення емпіричної сутності. Ідея узагальненої «особистісності» в людині дозволяє формулювати завдання виховання дитини як розвиток її особистості у фізичному, психічному і соціальному аспектах.

Отже, здійснений аналіз дає підстави стверджувати про сутність основних тенденцій у діяльності православних братств Західної України у міжвоєнний період (1921-1939 рр.). А саме, простежується тенденція до концентрації освітньо-виховної діяльності православних братств на території Західної Волині; тенденція до ускладнення умов освітньо-виховної діяльності православних братств у зв'язку з полонізацією і румунізацією Західної України; тенденція до зростання наукового забезпечення освітньо-виховного процесу православних братств; *тенденція* щодо зростання значущості виховного компонента у порівнянні з освітнім у діяльності православних братств Західної України.